

Próza návratov

Situácia v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia

VIERA ŽEMBEROVÁ

Slovenská próza sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia vytvára, nech sa k nej približujeme odkiaľkoľvek zo „zázemia“ literárnej vedy, svojský kontinuitný „výraz“ v rámci národnej literatúry, „svojho“ storočia, druhu, žánru, estetiky, poetiky, noetiky, umeleckej metódy, generácie, programu, autorskej dielne atď. Pritom sa svojou transparentnou mimoliterárnou podmienenosťou spoluzúčastňuje ako komponent z početnej autorskej „mozaiky“ aj na objektívnom vývine národnej literatúry po normalizačných aktoch na prelome desaťročí, zvlášť v sedemdesiatych rokoch.

Do vývinu desaťročia (sedemdesiate a osemdesiate roky) a kontinuity desaťročí dvadsiateho storočia novátorsky zasahujú, hoci sú v normalizačných pohyboch už iba akýmsi „reziduom“ predchádzajúcich rokov, edičné a vydavateľské dotiahnutia autorských experimentov v próze sedemdesiatych rokov, pritom v prvej polovici desaťročia ide o debutantskú poviedku a novelu, druhá polovica sa spája s románom. Literárny život desaťročia sa zúžil a zlineárnil, dostal sa do „mocenského“ a „administratívneho“ súkolesia politiky, kultúrnej politiky, teda aktuálnej ideológie tej spoločnosti, v ktorej próza vznikala a autor ju pre ňu aj písal.

Jav krízy normalizačných rokov zachytilo viacero literárnovedných analýz, ktoré boli vedené naprieč „systémom“ kultúry a literatúry (Eva Jenčíková, Peter Zajac, Milan Šútovec, budmerická diskusia spisovateľov a literárnych vedcov v roku 1989) alebo sondami do druhov a žánrov (najmä V. Petřík), či do podložia, nástrojov a dokumentov literárneho života (najčastejšie Š. Drug).

Dominantnou potrebou, zvlášť na začiatku sedemdesiatych rokov, sa stáva predsa len nové „kódovanie“ socialistického realizmu pri jeho vnášaní do všetkých úrovní slovenskej literatúry (kultúry) a jej spoločenského kontextu. Ob-

jektívna spoločenská a kultúrno-politická „potreba“ sedemdesiatych rokov si žiadala vrátiť sa k pojmu a jeho obsahu, čo sa uskutočnilo v súlade s domácimi historickými formami (dvadsiate roky a tridsiate roky dvadsiateho storočia) a aktuálnymi výkladmi v sovietskej literárnej vede (M. B. Chrapčenko, D. F. Markov), kde sa zdôvodňuje jav a výraz „nového umenia“. Do javu a výrazu „prísnych postulátov“ a „kategorického imperatívnu“ v súvislosti s praxou socialistického realizmu a kultúrno-politickými praktikami garantov socialistickej literatúry na Slovensku v literárnom živote sedemdesiatych rokoch, popri mnohých iných, vstúpil aj Stanislav Šmatlák (*Dnešná problematika socialistického realizmu v slovenskej literatúre*, 1973)¹, ktorý ponúka „riešenie“ a jej kontinuitu. Azda aj preto pôvodnú otázku „prečo“ mení na „čo je socialistický realizmus?“ a pokračuje v zdôvodňovaní: „môžeme konštatovať, že socialistický realizmus ako pomenovanie základnej ideovoestetickkej orientácie aj v dnešnej slovenskej socialistickej literatúre je pojmom súčasne historicky kontinuitným i vývinovo perspektívnym. Obsahuje v sebe jednak historicky overené jadro zo súhrnu skúseností z dejinných ciest a osudov našej socialistickej literatúry od dvadsiatych a tridsiatych rokov tohto storočia, a jednak určuje trasu jej vývinu do budúcnosti. V tomto zmysle je socialistický realizmus pre dnešnú slovenskú literatúru jednak dejinne realizovanou skutočnosťou, jednak je trvalým a záväzným ideovomeleckým programom. Na uskutočňovaní tohto programu sa svojím individuálne nezameniteľným prínosom podieľajú všetci dnešní autori a budú sa podieľať aj autori budúci, pre ktorých je zžitost' so socializmom nie záležitosťou slovnej deklarácie, ale predovšetkým bytostnou zložkou ich angažovanej účasti na osudoch dnešného i budúceho sveta.“²

Slovenská próza od sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia patrí, nech to znie hoci aj paradoxne, vo vzťahu voči k dnes aktívnej konkrétnej autorskej dielni, už – alebo predovšetkým, svojím (ideologickým a estetickým) znakom a (spoločenským a politickým) kontextom svojho výskumu (metóda, problém, ontológia) do „predmetného“ záujmu literárnej histórie (systém, metóda, kultúrnu politiku, hodnoty, kritériá, politikum spoločnosti a mechanizmus literárneho života a iné).

Odtiene motivácií na vyslovenie otázky: život je inde? a pritom myslieť na prózu sedemdesiatych a osemdesiatych rokov dvadsiateho storočia zachytávajú, nazdávame sa, práve onen paradox, aký naznačujeme. Azda aj preto, lebo sa natiska súčasne s vedomím paradoxu aj časový rozmer subjektívneho odstupu au-

¹ S. Šmatlák: *Súčasnosť a literatúra*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1975.

² Tamže, s. 87–89.

tora, literárneho vedca od obsahu sedemdesiatych rokov v slovenskej literatúre a zaváži určite aj miera osobnej ponorenosti či inštitucionálnej spoluúčasti na kultúrnej praxi sedemdesiatych a osemdesiatych rokov na najrozličnejších postoch dobového literárneho života.

Nemáme zámer uvažovať o mravnom rozmere otázky: život je inde?, lebo pragmatika samotnej otázky si odpovedá aj tak, že reálny spoločenský aj literárny život jednotlivca i spoločenstva bol práve tam a vtedy. Napokon o tom, aký bol život autora a jeho tvorby, akú mal, či nemal masku, rozhodoval v sedemdesiatych rokoch konkrétny tvorca, ale aj mnohí v jeho blízkosti, pritom nemuseli mať k umeniu či literatúre najbližšie. Aj preto bol autor, ktorý mal možnosť ponúkať praxi literárneho života svoje texty aj ďalej, zastúpený takmer vždy v „štruktúre“ dobového literárneho života „naraz“: ako jeho objekt i subjekt.

Mravný rozmer (autor, text, formy kultúrnych a spoločenských nástrojov) ani hĺbka etickej senzibility nebola vtedy, a ani z odstupeu nie sú v autorských dejinách, vo vzťahu k sedemdesiatym a osemdesiatym rokom naďalej okrajové. Zvlášť, keď si oživíme novú diferenciaciu autorov práve v tom období, keď sedemdesiate a osemdesiate roky dvadsiateho storočia „už“ patrili vo vývine národnej literatúry, znova sme pri tom istom bode, do záujmu literárnej histórie.

Voči spoločnosti stál jednotlivec a voči autorovi stáli jeho texty, čo je však situácia modelová vo vývine, relatívna v čase ako proces (pozri kritické a historické sondy v knižne zverejnených „syntézach“).

Diferenciačný postoj a diferencujúci prístup ponúkajú jeden z možných návodov, ako sa v literárnohistorickom priestore aj v slovenskej próze sedemdesiatych rokov a nasledujúceho desaťročia dá odlišovať v súvislostiach a rozlišovať v jednotlivostiach medzi autorom, textom a kultúrnou praxou.

Spojenie próza návratov má v sebe ponuku na (spoločenské) podobenstvo, ale aj informáciu o subjektívnom postoji autora voči skutočnosti a k svojmu „miestu“ v umení.

Návraty patria do látkovej a tematickej proveniencie konkrétneho textu, ale aj do nazeracej výbavy konkrétneho autora. Próza návratov sa stala v sedemdesiatych rokoch a v osem rokoch predovšetkým správou o identite slovenského prozaika. I tento intímny autorský priestor, pomenovali sme ho návrat (smer, objekt, príčina, následok), do ktorého sa adaptovala ontológia, občiansky, intímny, mravný a tvorivý rozmer prozaika, má svoje privatissima, krízy, kompromisy aj „výpady“, vždy sú však podnecované iným a pri svojom doznení majú aj iný výraz (románová tvorba v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch, obnovenie memoárovej prózy a záujem o literatúru faktu s témami a problémami zo štyridsiatych a päťdesiatych rokov).

Návraty prostredníctvom látky, témy a postavy sa odohrali v žánrovom „priestore“ poviedky, novely a románu. Návraty za pomoci poznávacieho gesta, ktoré nepotrebovalo mimikry dejnosti, sociálnosti (...), sa odohrali v „polemic-
kom“ geste tvorca so skutočnosťou, hoci i tu je miera aktualizácie či analógie nespochybniteľná.

Priama záťaž „tútorstva“ pre „nové umenie“ dopadla v sedemdesiatych rokoch aj v nasledujúcom desaťročí na literárnu kritiku, ktorá sa inštitucionálne koncentrovala na pracovisku Ústav umeleckej kritiky a divadelnej dokumentácie v Bratislave. Pracovisko vydávalo „ročienky“ s hodnotiacou reflexiou o „literatúre, preklade, kritike, rozhlase a televízii“ v konkrétnom roku.

Literatúre, zvlášť próze, v ročenkách, ale aj v odborných periodikách venuje pozornosť, popri iných, literárny kritik Ivan Sulík, ktorý smeruje k panorámam (próza roka) alebo ku konkrétnej autorskej dielni, či konkrétnemu textu autora (Rudolf Sloboda, Ján Johanides, Ladislav Ballek a iní) tak, že uvažuje o morálnej úrovni národa vyjadrenej v dobovej literatúre, spresňuje úlohu literatúry, precizuje spôsob myslenia autora, hovorí o próze „životnej situácie“, o „tlačidlovej próze“, o „obsahizme“ v literatúre, aby krízu autora, ktorú si uvedomuje napriek dobovým tézám kultúrnej politiky, zachytil takto: „Je to azda paradox, ale nezmierujeme sa s takými dielami slovenskej prózy, ktoré na prvý pohľad nesú v sebe odtlačok doby. Odtiaľ totiž vedie ľahká cesta k odvodenej priemernosti i podpriemernosti. Skutoční tvorcovia sa dobe, jej zvykom, diktátu faktov a stereotypov nepodriaďujú, ale na ňu aktívne pôsobia, vstupujú s ňou do náročného umeleckého a poznávacieho sporu. Práve preto sa hodnotnému ideálu najväčšími a jednoznačne približujú tie knihy, kde ich autorom išlo práve o takúto konfrontačnú platformu dialógu s dobou. Sú to knihy o ťažkostiach, víťazných pádoch, ale i o otáznikoch, súvisiacich so všetkým, čo sprevádza prostú skutočnosť nachádzania ľudskej prítomnosti a blízkosti. Bez falše a poslušného opakovania.“³

V tom istom roku vychádzajú I. Sulíkove *Súradnice novej prózy* ako súbor recenzií „nových kníh pôvodnej tvorby“, ktoré vychádzali v rokoch „1979–1987“⁴. Mať predstavu o tom, čo sa očakávalo od literárneho kritika sedemdesiatych a osemdesiatych rokov napomôže aj časť z P. Števčekovej reflexie *Na cestách k osobnosti*, v ktorej predstavuje literárneho kritika takto: „Sulíkova kritika je (...): aj svedectvom a dokumentom, „správou“, ako by on sám najradšej povedal. O literatúre a dobe, o človeku a človečenstve v nej, o situácii myslenia a mrav-

³ I. Sulík: „Za slovenskou prózou 1987“, in: *Slovenské socialistické umenie '87. Kritika 7*. Zost. F. Štraus. Ústav umeleckej kritiky a divadelnej dokumentácie, Bratislava 1988, s. 32.

⁴ I. Sulík: *Súradnice novej prózy*. Úvod *Na cestách k osobnosti* napísal P. Števček. Ústav umeleckej kritiky a divadelnej dokumentácie, Bratislava 1988, s. 237 (edičná poznámka).

ností v nás, o možnostiach, aké využíva i prípadne zanedbáva literatúra pri duchovnej rekonštrukcii súčasného sveta a prítomného ľudstva. Konkrétnejšie je aj „správou“ o tematických rozlohách a rozpätíach súčasnej prózy a podobách ich umeleckých realizácií, o úrovniach a podúrovníach, na ktorých sa uskutočňuje prítomný literárny proces, o jeho perspektívach a limitoch.“⁴⁵

Návrat k recenzistike I. Sulíka má zmysel aj s odkazmi na jeho zástoj v dobovom literárnom živote preto, lebo naznačuje (ako časť: recenzie – za celok: monografia o próze sedemdesiatych rokov) pri výbere práve ním recenzovaných textov a autorských dielní, spôsob, „štyl“, argumentáciu za či proti textu i to, že umelecké a poznávacie hodnoty ako vedomie kontextu autorskej dielne a proces kontinuity literatúry či literárneho druhu neunikali jeho pozornosti na poste „oficiálnej“ literárnej kritiky a kritika (románová tvorba Ladislava Balleka, Rudolfa Slobodu, Petra Jaroša, Vincenta Šikulu, Jána Lenča, Andreja Chudobu a iných). Navyše nechýbala kritike (recenzistika), ale ani kritikovi schopnosť polemizovať s tvorcovi (prozaičky, Emil Dzvonič a iní).

Téza poučenia⁶ v kultúrnej politike v sedemdesiatych rokoch, teorémy „nového umenia“, spoločenská prax normalizačných opatrení aj v organizačnej štruktúre spisovateľského života, generačná výmena autorov, zánik programových a skupinového spoločenstva, dramatické obmeny v personálnom vyjadrení v štruktúrach literárnej vedy a literárneho života, polarizovanie na oficiálnu a neoficiálnu literatúru. To všetko sú v súhrne len jednotlivosti z reťazca sloganu o normalizácii a konsolidácii spoločnosti. Kríza autora a textu, kultúry a spoločnosti, vo svojich ideologických nástrojoch politiky sa prostredníctvom prostriedkov kultúrnej politiky premietla takmer pohotovo a v obnaženej podobe zvlášť do „dennej“ kritickej (recenzentskej) praxe a do hodnotového kritéria literárnej kritiky na novo vydávané literárne artefakty v raných normalizačných rokoch, čím kríza vo svojich radikálnych verdiktoch zasiahla do prirodzeného chodu autorskej dielne, periodika, vydavateľstva...

Azda ani neprekvapí, že práve verdikty oficiálnej literárnej kritiky argumentovali mravnosťou, ktorá zasiahla či oslovila autora i jeho čitateľa a ako sa vyššie pripomenulo, kritika neobišla ani „mravnú úroveň národa“, hoci práve: „Chýba jej, ako vždy a zväčša, široký zovšeobecňujúci záber.“⁴⁷

⁴⁵ Tamže, s. 6.

⁴⁶ M. Válek: „Poučenie z Poučenia“, in: *Dejinné poučenie KSC a literatúra*. Zost. K. Rosenbaum, Pravda, Bratislava 1986, s. 7: „Vývoj potvrdil a potvrdzuje pravdivosť a oprávnenosť hlavných myšlienok Poučenia, myšlienok, ktoré sú zovšeobecnením istej historickej skúsenosti a ktoré – bez ohľadu na realie – nestrácajú svoju platnosť.“

⁴⁷ P. Števec: „Novšia umelecká artikulácia prózy“, in: *Kritické miniatúry*. Ústav umeleckej a divadelnej dokumentácie, Bratislava 1988, s. 9.

Reakcie na praktické nástroje v literárnom živote a autorskej dielni, ale aj postoje kultúrnej politiky voči spoločnosti v sedemdesiatych rokoch sú vo svojich podstatných obrysoch dnes už súčasťou zovšeobecneného pohľadu na literárny vývin (druhá epická syntéza, situácia druhov atď.), či na konkrétnu autorskú dielňu (rozpad generácie, zánik skupinového programu, emigrácia, vylúčenie členov zo ZSS, vnútorný exil, odmlčaný autor atď.).

Autori si v „novej“ situácii mohli zvoliť viaceré riešenia. Prozaičky sprevádzajú postreh, podľa ktorého ide o „vpád relatívne veľkého množstva autoriek. (...). Spoločenské podmienky boli pre literatúru neprajné a ženy sa im „prispôbili“ najmä únikom do intímnej sféry lásky, ktorú však chápali zväčša príliš sentimentálne a naivne. O emancipačných tendenciách vtedajšej slovenskej prózy sa takmer nedá hovoriť“.⁸ Prozaikovi, ktorí sa sústredili na románovú tvorbu v sedemdesiatych rokoch, keď využijeme, no iba tu a teraz tento „kľúč“ na orientáciu, v próze spája: „charakteristický reliéf prozaickej tvorby šesťdesiatych rokov, ale nové požiadavky, kladené na literatúru v nasledujúcom desaťročí, nútili ich na preorientáciu. Hoci sa nevzdali celej minulej skúsenosti (ani literárnej), v mnohom ohľade museli začať akoby nanovo.“⁹ Próza sedemdesiatych rokov sa nejakým spôsobom dotýka v látke a téme obsahu pamäti či už autora, alebo jeho postavy a má záchytné body v návratoch do detstva a mladosti či nedávnej minulosti (próza debutantov), „hľadanie domova“ v širšej spoločenskej skúsenosti alebo v rodových dejinách (románová produkcia aj s historizujúcou tendenciou), čo platí s dôvetkom: „Historická téma v tomto prípade však neznačí únik pred prítomnosťou, pretože minulosť je tu pevne zviazaná so súčasnosťou a predstavuje práve historický rozmer prítomnosti“¹⁰ s objasňujúcim komentárom v zátvorke: „Súčasnosť sa zatiaľ presadila – okrem výnimiek – v kratších prozaických žánroch, v novele a poviedke, pravda, ponajviac cez individuálny zážitok.“¹¹

„Nová“ situácia literatúry v sedemdesiatych rokoch, ale aj „iná“, „nová“ spoločenská výzva pre jej tvorcu, „nové umenie“ v súlade s metódou socialistického realizmu ohlasovali aj „novšiu umeleckú artikuláciu prózy“¹², podľa

⁸ L. Čúzy: „Tvorba slovenských prozaičiek v 70. rokoch XX. storočia“, in: *Studia Academica Slovaca* 27. Prednášky XXXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Véd. red. J. Mlacek. STIMUL, Bratislava 1998, s. 34.

⁹ V. Petřík: „Hľadanie domova“ v slovenskom románe sedemdesiatych rokov“, in: *Hodnoty desaťročia. K problémom slovenskej literatúry sedemdesiatych rokov*. Zost. V. Petřík, Slovenský spisovateľ, Bratislava 1989, s. 192.

¹⁰ Tamže, s. 193.

¹¹ Tamže, s. 193–194.

¹² P. Števček, c. d., s. 9–11.

ktorej próza sedemdesiatych rokov v súhrne „vyvracia možné skeptické ná-
hľady“, pretože možno hovoriť „o novších vývinovo-estetických znakoch sú-
časnej prózy“, aj preto je „načim sa sústreďovať na naivný tematický a nový
výrazový prúd súčasnej prózy: na ten, ktorý mnohotvárne reprezentujú diela
zjavne dôraznejšieho intelektuálneho dychu“ s odkazmi na tvorbu Alfonza
Bednára („bednárodský epicko-analytický projekt súčasnej tematiky“), Jozefa
Kota, Jána Johanidesa, Jána Lenča, Jozefa Puškáša, Karola Horáka, preto-
že: „Žiada sa zodpovedne evidovať, že v súčasnej socialistickej próze vzniká
prúd s veľkou tvorivou perspektívou: prúd nemanifestovanej noetickej či ana-
lytickej, kritickej angažovanosti. Prúd značiaci výrazný vývinový zdvih lite-
ratúry zo súčasnosti.“¹³

Krízové situácie anticipujú aj krízu situácie (Oskár Čepan¹⁴), preto nesú v se-
be prirodzene pozitívny prvok či impulz na „pohyb“ celých príkrovov v štruk-
túre národnej kultúry, ale aj v jej menších celkoch, akým v jej rámci je umelec-
ká literatúra. Kríza celku (literatúra, druh, generácia atď.) však môže upevniť
autorskú dielňu v jej „inakosti“, kde zaváži noetika a estetika konkrétneho au-
tora a konkrétneho textu.

Próza návratov od sedemdesiatych rokov aktualizuje v literárnom živote aj
vzťah starého a nového, teda tradície a modernosti: „Moderné umenie je v sú-
časnosti to umenie, ktoré hovorí, že život má cenu, že človek má cenu a že má
právo žiť, že my ako občania tohto štátu, ako občania tejto planéty máme istú
perspektívu.“¹⁵

Projekt modernosti v próze sedemdesiatych rokov aj nasledujúceho desaťro-
čia rezonuje zo situácie epiky šesťdesiatych rokov, kde závažné miesto v straté-
gii autora (problém, postava) zohrala jeho noetická zrelosť a vyhranenosť. Na
látkovú a tematickú „polaritu“ premietnutú aj do literárneho času prózy zareag-
oval Ján Johanides, po rokoch mlčania, textami *Balada o vkladnej knižke*
(1979) a *Marek koniar a uhorský pápež* (1983).

Kritike sa J. Johanides javí „vo vlastnej línii“¹⁶, čím sa rozumie práve jeho
autonómnosť, „aby sa nepodobal skoro ničomu známemu z modernej slovenskej
prózy“¹⁷. Zmienka o mravnosti však mení obidva Johanidesove texty na drama-
tické priestory, kde raz vo vzájomných emotívnych stretoch, v gradujúcom med-

¹³ Tamže, s. 9–11.

¹⁴ O. Čepan: *Literárne bagately*. L. C. A., Levice 1996.

¹⁵ *O kultúre a kultúrnosti s Miroslavom Válkom*. Záznamy rozhovorov. Zost. E. Holečka. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1987, s. 38.

¹⁶ P. Števec: *Kritické miniatúry*. Ústav umeleckej a divadelnej dokumentácie, Bratislava 1988, s. 206–211.

¹⁷ Tamže, s. 209.

zigeneračnom napätí (*Balada o vkladnej knižke*), a inokedy dovnútra, v nenáhlivej reflexii (*Marek koniar a uhorský pápež*) sa odohráva intímna dráma jednotlivca, ktorý nedokáže riešiť a už vôbec nie vyriešiť priesečník zločinu, viny a trestu, pretože nedokáže zmeniť (svoju) situáciu subjektu, čo sa dostal do roly, kde už účinkuje len ako dôsledok či nástroj (systému) moci.

Myšlienkový postoj J. Johanidesa je v jeho textoch odvodený z autorovho nazerania a z postupov jeho poznania (výrazné sú inšpirácie kresťanským existencializmom). Johanides využíva v autorskej stratégii svojich textov epické „ilustrácie“, ktoré sú motivované (emócie) a permanentne obnovované (podobnosť, paradox, grotesknosť – titanizmus, tragizmus) práve osobným poznáním podobenstiev pravdy autora. Tej pravdy, ktorú vyslovuje o jednotlivcovi aj o systéme, kde má možnosť, či príležitosť byť a žiť. Spravidla sa tak stáva napokon aj v skepse voči času a pamäti. Azda aj preto sa „pravdy“ v Johanidesových textoch ukazujú ako jednoznačné, uzavreté a hodnotiace. Podľa J. Johanidesa jeho postavy prijímajú nebezpečenstvo smrti, zániku, násilia, manipulácie, bezmocnosti, absurdít a nereálnych túžob jednotlivca i spoločnosti – napriek všetkému, – primárne ako hru či nevinnú náhodu a po jej (ich) doznení už iba ako hru osudu.

Pointu hry (moc) s hrou (slabosť, bezmocnosť, zbabelosť) však J. Johanides povyšuje na postupnú, „zdôvodnenú“, v obraze či podobenstve až detailizovanú mravnú deštrukciu subjektu, ktorá sa môže uskutočniť len vtedy, keď postava podľahne z vlastnej „vôle“ neúspešnému stretaniu sa prejavov dobra a zla, rozumu a nerozumu, ľudskosti a podlosti, lásky a nelásky postupne v „pozícií“ znakov pre subjekt, „princípov“ pre spoločnosť a ustálených „hodnôt“ pre uplyvajúci čas.

Johanidesove texty vyšli v sedemdesiatych rokoch (*Balada o vkladnej knižke*) a v osemdesiatych rokoch (*Marek koniar a uhorský pápež*), a predsa ako keby, sú kódované do „verifikovateľného dejinného a spoločenského priestoru, vytvárali svoju fiktívnu realitu. A to v epike znamená i to, že všetko, čo sa v texte sústreďuje, navrstvuje sa, prelína sa a uchováva sa, sú „iba“ Príbehy s ambíciou (ponukou pre čitateľa) pôsobiť aj ako podobenstvo s odkazom: všetci prichádzame s príbehmi a v príbehoch na svet, jestvujeme v nich a sú to znova príbehy, čo zostávajú v nás i po nás.

Historizujúce témy, téma z nedávnej i akútnej súčasnosti, parodické objasňovanie subjektu v čase, to boli spôsoby „zvnútorňovania“ či „ezoterizmu“¹⁸, kde subjekt emancipoval seba voči norme početnejšieho spoločenstva (*Marek*

¹⁸ V. Šabík: *Indície imaginárneho*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1972, s. 12.

koniar a uhorský pápež), poprípade vypovedal o sebe samým sebou, vedomím osebe (*Balada o vkladnej knižke*).

Próza návratov znamená aj návraty subjektu osihoteného v čase a v rozrušujúcich sa vzťahoch, ktoré akosi „prirodzene“ potvrdzovala domáca kultúrna tradícia. Príkaz emancipácie subjektu v „modernom“ svete, ktorému nemožno vždy rozumieť, a preto ani súzvučať s jeho zámermi, vniesol do sujetu a „príbehu“ vertikalizujúce postoje postavy voči sebe samej (R. Sloboda verzus E. Farkašová). Ale to je už próza návratov zo sedemdesiatych rokov na prahu „novej“ situácie literatúry a „novej“ literárnej situácie deväťdesiatych rokov.

Literatúra

Dejinné poučenie KSČ a literatúra. Zost. K. Rosenbaum. Pravda, Bratislava 1986.

Genéza slovenskej socialistickej literatúry. Zborník štúdií a článkov. Zost. J. Brezina. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1972.

Hodnoty desaťročia. K problémom slovenskej literatúry sedemdesiatych rokov. Zost. V. Petrík. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1989.

E. Jenčíková – P. Zajac: *Situácia súčasnej slovenskej literatúry*. Slovenské pohľady 1989, č. 2.

Normy normalizace. Red. J. Wiendl. Ústav pro českou literaturu, Praha. Slezská univerzita, Opava 1996.

F. Matejov: „K situácii písania o literatúre“, in: *Česká a slovenská literatúra dnes*. Red. P. Janáček. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha. Slezská univerzita, Opava 1997.

V. Petrík: *Hodnoty a podnety*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1980.

V. Petrík: *Proces a tvorba*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1990.

Program a tvorba. Štúdie o socialistickej realizme. Zost. D. Hajko. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1989.

Súčasnosť románu – román súčasnosti. Zost. R. Chmel. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1987.

I. Sulík: *Nenáhodné istoty.* Smena, Bratislava 1980.

I. Sulík: *Kapitoly o súčasnej próze.* Slovenský spisovateľ, Bratislava 1985.

S. Šmatlák: *Súčasnosť a literatúra.* Slovenský spisovateľ, Bratislava 1975.

M. Šútovec: *Začiatok sedemdesiatych rokov ako literárnohistorický problém.* Slovenské pohľady 1989, č. 1.

M. Šútovec: *Rekapitulácia nekapitulácie.* Slovenský spisovateľ, Bratislava 1990.

Úvahy a vyznania. Literárne konfrontácie. Zost. R. Chmel. Smena, Bratislava 1985.